УДК 159.922

Шамне Анжеліка Володимирівна, докторант Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, кандидат психологічних наук, доцент

e-mail: Shamne@ukr.net

СУБ'ЄКТИВНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ЯК КОМПОНЕНТ ПСИХОСОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ РІЗНИХ ВІКОВИХ, ГЕНДЕРНИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ ГРУП СУЧАСНОЇ МОЛОДІ УКРАЇНИ

Анотація

Стаття присвячена аналізу особливостей суб'єктивного благополуччя різних соціально-вікових та гендерних груп сучасної молоді України у віці 12-20 років. Результати отримано за допомогою авторського тест-опитувальника «Психосоціальний опитувальник». Показник «Суб'єктивне благополуччя» як шкала опитувальника сформований за результатами факторизації (пояснює 14,21 % дисперсії даних). Окреслено феноменологічну картину суб'єктивного благополуччя: довіра до світу та людей; задоволення процесом життя та собою, відчуття щастя; відчуття потоку, наповненості життя, внутрішня мотивація (залучення у значущу діяльність). Теоретична валідність шкали проаналізована на основі гедоністичного та евдемоністичного підходів, положень позитивної психології, его-психології Е.Еріксона, поняття «суб'єктивна вітальність» тощо. Здійснена оцінка «конвергентної та дискриминантної валідності» (використання батареї контрольних тестів). Результати показали, що протягом підлітково-юнацького віку показники суб'єктивного благополуччя поступово знижуються (фактор віку). Не виявлено статистично значущих відмінностей між хлопцями та дівчатами (фактор гендеру). Зміст та рівень суб'єктивного благополуччя найбільш суттєво залежить від соціальної ситуації розвитку та чинника соціально-групової диференціації (низькі показники мають підлітки з дитбудинків та притулків, підлітки, які перебувають у слідчому ізоляторі для неповнолітніх, учні

професійно-технічних училищ; високі показники - курсанти, учні загальноосвітніх закладів нового типу (гімназії, ліцеї), учні-члени Малої Академії Наук.

***Ключові слова**: суб'єктивне благополуччя, психосоціальний розвиток, теоретична валідність, конвергентна валідність, підлітково-юнацький вік, соціально-вікова група, довіра до світу, задоволення життям, відчуття щастя, внутрішня мотивація.*

Шамне Анжелика Владимировна, докторант Института психологии имени Г.С. Костюка НАПН Украины, кандидат психологических наук, доцент

СУБЪЕКТИВНОЕ БЛАГОПОЛУЧИЕ КАК КОМПОНЕНТ ПСИХОСОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ РАЗНЫХ ВОЗРАСТНЫХ, ГЕНДЕРНЫХ И СОЦИАЛЬНЫХ ГРУПП СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ УКРАИНЫ

Аннотация

Статья посвящена анализу особенностей субъективного благополучия разных социально - возрастных и гендерных групп современной молодёжи Украины в возрасте 12-20 лет. Результаты получены с помощью авторского тест-опросника "Психосоциальный опросник". Показатель "Субъективное благополучие" как шкала опросника сформирован по результатам факторизации (объясняет 14,21% дисперсии данных). Описана феноменологическая картина субъективного благополучия : доверие к миру и людям; удовлетворённость процессом жизни и собой, ощущение счастья; ощущение потока, наполненности жизни, внутренняя мотивация (участие в значимой деятельности). Теоретическая валидность шкалы проанализирована на основе гедонистического и эвдемонистического подходов, положений позитивной психологии, эго-психологии Е.Ериксона, понятия "субъективная витальность" и т. п. Осуществлена оценка "конвергентной и дискриминантной валидности" (использование батареи контрольных тестов).

Результаты показали, что в течение подростково-юношеского возраста показатели субъективного благополучия постепенно снижаются (фактор возраста). Не выявлено статистически значимых отличий между мальчиками и девочками (фактор гендера). Содержание и уровень субъективного благополучия наиболее существенно зависит от социальной ситуации развития и фактора социально-групповой дифференциации (низкие показатели имеют подростки из детдомов и приютов, подростки, которые находятся в следственном изоляторе для несовершеннолетних, учащиеся профессионально-технических училищ; высокие показатели - курсанты, ученики общеобразовательных школ нового типа (гимназии, лицеи), ученики-члены Малой Академии Наук.

***Ключевые слова**: субъективное благополучие, психосоциальное развитие, теоретическая валидность, конвергентная валидность, подростково-юношеский возраст, социально-возрастная группа, доверие к миру, удоволетворенность жизнью, ощущение счастья, внутренняя мотивация.*

Shamne Anzhelika Volodymyrivna

SUBJECTIVE WELFARE AS A COMPONENT OF PSYCHOSOCIAL DEVELOPMENT OF DIFFERENT AGE, GENDER AND SOCIAL GROUPS OF UKRAINIAN MODERN YOUTH

Summary

The article is dedicated to the analysis of subjective wellness of different social age and gender groups of modern youth of Ukraine aged 12-20. The results are found by author's questionnaire "Psychological social questionnaire". The rate "subjective wellness" as the rate of questionnaire is formed on the results of factorization (explains 14.21% of dyspepsia of results). The phenomenological picture f subjective wellness: trust to the world and people; the satisfaction of the process of life and self-being, the feeling of happiness, the feeling of stream, fulfillment of life, inner motivation (taking part in useful activity). Theoretical validity of the rate is analyzed

on the basis of hedonistically and evdonistic approaches, thesis of positive psychology, ego-psychology by E. Erikson, the definition of "subjective vitality", etc. The evaluation of "convergytive and discriminant validity" (the use of control test battery) was made. The results have shown that during adolescence the rates of subjective wellness decrease (the factor of age). The significant differences in statistics between boys and girls (the gender factor) haven't been found out. The contest and level of subjective wellness depends the most on social situation of development and factor of group-social differentiation (the orphan children, sentenced children, students from technical schools have the low rates, the students of military schools, modern secondary schools (gymnasiums, lyceums), students-members of Junior Science Academy have high rates.

Key words: *subjective wellness, psychological social development, theoretical validity, convergetive validity, adolescence, social age group, trust to world, the satisfaction with life, the feeling of happiness, inner motivation.*

Постановка проблеми. Останнім часом зростає інтерес до розвитку та функціонування психічно здорової та благополучної особистості, яка успішна в житті та має високий адаптаційний потенціал. Суттєвий прогрес у цій області у віковій психології пов'язаний з пошуком адекватних методів дослідження та врахуванням соціокультурних відмінностей молоді різних країн світу.

В контексті вивчення проблеми психосоціального розвитку нами було розроблено «Психосоціальний опитувальник» (Psychosocial Inventory, PSI) [12]. В результаті його психометричної стандартизації було визначено, що одним з базових показників психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці є рівень суб'єктивного благополуччя. Факторні навантаження після Varimax-Обертання головних компонентів психосоціального розвитку ($p<0,01$) були наступні: перший фактор «Суб'єктивне благополуччя» пояснював 14,51% дисперсії даних, варіативність другого фактору «Локус життя» – 13,03%, третій «Автономність» – 10,72% дисперсії даних у групі, варіативність четвертого

«Зовнішнє Я» – 8,344%, п’ятий – 7,65%, шостий – 5,2%. Разом шість факторів поясніють 57,9 % дисперсії даних у виборці з 1453 учасників (таблиця 1).

Метою цього етапу **дослідження** є аналіз феноменології, теоретичної та конвергентної валідності показника «Суб'єктивне благополуччя» і аналіз на цій основі особливостей суб'єктивного благополуччя різних вікових, гендерних та соціальних груп сучасної молоді України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фактор «Суб'єктивне благополуччя» виявився найбільш стійким та зберігав свою структуру при 2-7 факторних рішеннях. До нього алгоритмом було віднесено 11 прямих питань: № 5. Моє життя наповнене цікавими заняттями та справами (факторна вага 0,805); № 22. Мої повсякденні справи приносять мені задоволення (0,711); № 3. В світі більше добра, ніж зла (0, 684); № 29. Мабуть, я можу сказати, що я живу з відчуттям щастя (0,672); № 19. На цьому світі набагато частіше відбувається щось хороше, ніж погане (0,654); № 47. Більшість людей добрі і готові прийти на допомогу (0,628); №51. Моє життя складається саме так, як я хочу (0,612); № 37.Я дуже задоволений тим, яка я людина (0,498); № 1. Думаю, що більшості людей можна вірити (0,422); № 24. Якщо задуматися, то мені дуже часто щастить (0, 413)**;** № 44. Я вважаю, що мені вдалося знайти своє покликання і цікаві цілі в житті (0, 401).

Теоретична валідність сукупності тверджень фактору відображує три аспекти: 1) довіра до світу та людей; 2) задоволення процесом життя та собою, відчуття щастя; 3) відчуття потоку, наповненості життя, внутрішня мотивація (залучення у значущу діяльність).

Зміст *першої частини* фактору (довіра до світу та людей) описаний Е. Еріксоном (базальна довіра до світу), К. Роджерсом, А. Маслоу, Е. Шостромом (довіра та самоактуалізація особистості, довіра до природи людини), Г.Зіммель, Ф.Тенніс (узагальнена довіра), Р. Яновою-Бульман (здорове відчуття безпеки, віра у прихильність, справедливість світу та доброзичливість людей), Дж. Барбалет, В.П. Зінченко (довіра як соціальна емоція), Є.П. Ільіним [4], Т.П.

Скріпкіною (довіра як суб’єктивне особистісне ставлення до інших) [8].

За Е. Еріксоном, довіра до світу є базою, яка формується одночасно з іншою фундаментальною установкою, спрямованою на довіру до себе. З однієї сторони довіра спрямована на світ, а з іншої – на себе. Почуття довіри Е. Еріксон визначив як "сукупну єдність двох взаємозв'язаних елементів: власне довірливість і почуття незмінної прихильності до себе і інших людей" [13, с.106]. Поняття, які є близькими та родовими до поняття базальна довіра – це задоволення ранніх потреби існування (Alderfer, 1969), потреб внутрішнього задоволення (Murray, 1964) та фізіологічних потреб (Maslow, 1954).

У сучасних дослідженнях довіра розглядається як емоційна сторона психіки, базова ціннісно-смислова установка-ставлення, яка з однієї сторони пов’язана з ціннісним ставленням до різних сторін чи фрагментів світу (до інших людей, норм культури, традицій), з іншої – з ціннісним ставленням до себе як суверенного суб’єкта активності [9]. З точки зору Чернової А.О. [11, с.101] довіра є стрижневої характеристикою процесу дорослішання та системотвірним чинником існування особистості як суб'єкта активності.

Концептуалізація *другої частини* змісту фактору можлива на основі концепцій, які так чи інакше пов'язані з поняттям «задоволення життям», «відчуття щастя», «психологічне благополуччя» та проблемою позитивного психологічного функціонування. Розробка поняття психологічне благополуччя здійснювалася такими авторами, як Н. Брэдберн (Bradburn, 1969), Р. Райан і Е. Деci (Ryan, Deci, 2000), К. Ріфф (Ryff, 1989; 1995), Э. Дінер (Diener, 1984, Diener, 1995), А.С. Вотерман (Waterman, 1993).

Поняття «суб'єктивне благополуччя» досліджується в якості головного конструкту нового напрямку – психології благополуччя [14]. Воно включає афективний компонент – переживання позитивних чи негативних емоцій та когнітивний компонент – особисті судження стосовно задоволення від життя в цілому. У сукупності тверджень шкали маємо більшість компонентів (ознак) моделі психологічного благополуччя К.Ріфф, який виокремлює 6 компонентів

благополуччя: самоприйняття, позитивні відносини з іншими, керування середовищем, автономія, цілі у житті та психологічне зростання як наслідок відповідей на екзистенціальні виклики життя [16].

Шкала конвергує з ідеями сучасного психологічного напрямку – позитивної психології (К.Ріфф, М.Селігман, К.Петерсон), який ставить перед собою завдання визначення механізмів і чинників повноцінного життя людини, переходу особистості у стан повноцінного функціонування [7]. Т.О. Гордєєва, Є.Н. Осін розглядають позитивне мислення як комплексне утворення [4, с.17], яке тісно пов’язане з суб'єктивним благополуччям.

Більшість тверджень шкали описують визначене М.Дж. Сёрджі коло феноменів суб’єктивного благополуччя: щастя, задоволення життям, суб’єктна якість життя [17], а також поняття «збалансованого життя» (стан задоволеності і самореалізації у ряді важливих життєвих сфер без негативного впливу на інші). М.Дж. Сёрджі вважає, що суб'єктивне благополуччя опосередковано відображує певний рівень самореалізації.

Третя частина змісту фактору (відчуття потоку, наповненості життя, внутрішня мотивація) нагадує таку феноменологічну характеристику як суб’єктивна вітальність або відчуття енергії, доступної Я, переживання наповненості життя, які є індикатором фізичного (організменного) та психологічного благополуччя [1]. Р.Райан і Е.Десі [цит. за 1] переконливо довели, що суб'єктивна вітальність залежить від міри автономності регуляції діяльності і поведінки суб'єкта. Ця частина змісту фактору відображує очевидний взаємозв’язок суб'єктивної вітальності як особистісної диспозиції з задоволенням життям, переживанням щастя, осмисленістю життя, відчуттям підконтрольності подій життя.

Наявність у феноменології фактору мети та покликання (питання № 5, 44) підтверджує факт благотворного впливу внутрішніх цілей на психологічне благополуччя, доведений у багатьох дослідженнях на різних вибірках. Ця феноменологія близька до «мотивації, в якій джерелом є сам процес» (Barbuto,

1996), до інтерналізованих цінностей (Katz and Kahn, 1978), інтерналізованих цінностей результата (Deci, 1971), чистої моральної захопленності (Etzioni, 1961), внутрішньої мотивації, отримання задоволення від завдання (Deci, 1975), внутрішньої мотивації виконувати завдання, не залежно від зовнішнього контролю або нагород (Staw, 1976) [цит. за 9]. Дослідники потреб описують аналогічний мотив як самоактуалізацію (Maslow, 1954).

Уточнення феноменологічної картини отриманого фактору та визначення *конвергентної валідності* шкали відбувалося на основі запропонованої Д.Т. Кембеллом та Д.В. Фіске процедури оцінки «конвергентної та дискриминантної валідності» [5, с.186]. Конвергентними виявилися більшість факторів опитувальника Р. Кеттела з групи комунікативних та емоційних властивостей (A+, C+, H+, L–, O–, Q3). «Біографічний опитувальник» показав відсутність синдрому сімейного дефіциту та неврозу, силу «Я», соціальну активність, відсутність актуального напруження у соціальній та особистій сферах, а три шкали тесту Лірі (I+, II+, IV–) – домінантність, енергійність, компетентність, схильність до лідерства у груповій діяльності, незалежність, орієнтацію на себе. Найбільш конвергуючими зі шкалою виявилися тести САМОАЛ, СЖО (Д.О. Леонтьєв), Шкала базових переконань (Р. Янов-Булман), що свідчить про зв'язок суб'єктивного благополуччя з прагненням до розкриття свого особистісного потенціалу, аутентичної самореалізації, самоздійснення.

Таблиця 1

Нормативні показники за шкалою «Суб'єктивне благополуччя»

№	Групи та категорії досліджуваних	Кіль-кість	Сер. вік	Сер.	Ст.
1	Підозрювані та засуджені неповнолітні (слідчий ізолятор для неповнолітніх)	25	14,2	4,44	2,26
2	Військовослужбовці строкової служби (курсанти)	62	19, 9	7,06	2,21
3	Учні професійно-технічних навчальних закладів	182	17,1	4,71	2,28
4	Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування (дитячи будинки –інтернати)	67	15,7	4,40	1,89
5	Студенти вищих навчальних закладів (ВНЗ)	397	19,7	4,79	2,28
6	Учні сільських з/о закладів	76	13,6	5,24	2,09
7	Учні з/о закладів нового типу (гімназії, ліцеї)	189	14	6,17	2,23
8	Всі учні міських з/о навчальніх закладів I-III ступеня	432	14	5,81	2,13

9	Учні 6-х класів з/о закладів І-ІІІ ступеня	118	11,6	6,31	2,12
10	Учні 7-х класів з/о закладів І-ІІІ ступеня	103	12,8	6,11	2,01
11	Учні 8-х класів з/о закладів І-ІІІ ступеня	145	13,7	6,03	2,03
12	Учні 9-х класів з/о закладів І-ІІІ ступеня	151	14,9	6,10	2,21
13	Учні 10-х класів з/о закладів І-ІІІ ступеня	96	15,9	5,35	2,09
14	Учні 11-х класів з/о закладів І-ІІІ ступеня	84	16,7	5,17	2,47
15	Учні-члени Малої академії наук України (8-11 класи)	27	15,3	6	1,88
16	Молоді вчителі з/ о навчальних закладів	56	22,9	5,72	2,40
17	Повнолітні-засуджені (виправна колонія)	28	23,5	3,52	1,78
18	Всі досліджувані чоловічої статі (хлопці)	678	16,5	5,56	3,32
19	Всі досліджувані жіночої статі(дівчата)	866	16,1	5,24	2,29

Примітки: ср. – середнє арифметичне, ст. – стандартне відхилення показників групи за шкалою.

Як показали отримані нами результати, зміст та рівень суб'єктивного благополуччя суттєво залежить від соціальної ситуації розвитку. Як видно з таблиці 1 низькі показники мають повнолітні (22-26 років) засуджені з виправної колонії (3,52), підлітки з дитбудинків та притулків (4,40 бали), підлітки, які перебувають у слідчому ізоляторі для неповнолітніх (4,44), учні ПТУ (4,71) та дівчата віком 17-20 років (4,8). Високі показники мають курсанти (7,06), учні 6-х класів з/о закладів (6,31), учні з/о закладів нового типу (гімназії, ліцеї) (6,17), учні-члени МАН (6). Найбільші відмінності виявлено між учнями закладів нового типу та курсантами, з однієї сторони, та учнями ПТУ ($t = 2,7–2,9$, при $p<0,05$) і підлітками, які мають специфічні умови соціалізації (Сізо, дитбудинки, приюти), з іншої ($t = 4,5 – 6,9$, при $p <0,001$).

Отримані результати підтверджують виявлений у дослідженнях дефіцит суб'єктивного благополуччя, довіри до себе і світу у дітей с сімейною депривацією на різних стадіях особистісного розвитку [8], у підлітків-девіантів [15], у дітей з дефіцитом довірливого спілкування з батьками [11].

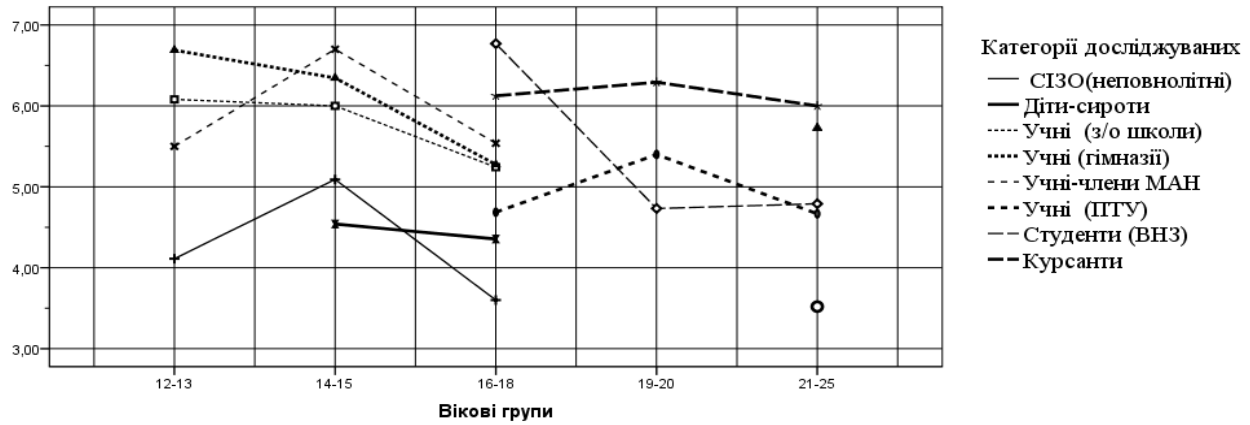

Примітка: трикутником позначені молоді вчителі- початківці (22-24р.р.), колом-засуджені з виправної колонії (22-26р.р.)

Рис. 1 Рівень суб'єктивного благополуччя різних соціально-вікових категорій (групп)

Щодо підлітків, які перебувають у слідчому ізоляторі, зазначимо, що згідно клінічних спостережень Е.Еріксона, "загальною для шизоїдів і делінквентів є недовіра до самих себе, невіра в можливість коли-небудь вчинити (здійснити) щось корисне" [13; с.98]. Не випадково саме підлітки, схильні до девіантної і деліквентної поведінки, з вираженою відсутністю інтересу до навчання мають найбільш низькі показники суб'єктивного благополуччя (особливо у 11-13 та 16-18 років) (рис.1). Низькі результати підлітків з дитбудинків (притулків), учнів ПТУ та підлітків, які перебувають у слідчому ізоляторі підтверджують багаторазово висловлену Фрейдом [10] та його послідовниками (Г.С. Салліван, К. Хорні, Е. Еріксон) думку про те, що глибинна драма соціалізації полягає не тільки у пригніченні біологічних інстинктів, але і у нездатності будувати довірливі, відкриті відносини з іншими людьми, у невмінні пристосуватися до реалій соціального життя, набути стійке положення у світі людей.

Е. Десі зазначає, що низьке суб'єктивне благополуччя є реакцією людини нестачу можливості відчути себе компетентним, ефективним діячем, відчуття того, що життя некероване, неконтрольоване і непередбачуване. Н.Ю. Максимова вважає, що «міра задоволення соціальних потреб дитини є критерієм благополуччя її ситуації розвитку» [6, с.301]. А.О. Чернова довела, що причиною неадаптивних моделей довірливих стосунків з світом є дефіцит батьківської любові, фрустрація базових психологічних потреб в емоційній безпеці, прийнятті та розумінні [11].

Виходячи з цього є підстави стверджувати, що причини низького суб'єктивного благополуччя підлітків Сізо, дитбудинків, учнів ПТУ пов’язані з фрустрацією базових психологічних потреб, передусім, в прийнятті, любові автономії та компетентності. Виходячи з окреслених поглядів рівень суб'єктивного благополуччя є важливим критерієм конструктивного психосоціального розвитку.

Високі показники соціально активних груп досліджуваних (учнів з/о закладів нового типу, учнів-членів МАН, курсантів) пояснюють доведений у дослідженні Е.Асленера зв'язок довіри до людей, якості міжособистісних відносин, оптимізму і соціальної активності. Оптимізм у поглядах на майбутнє є однією з основних детермінант міжособистісної довіри. Оптимісти схильні легко встановлювати соціальні контакти, і як наслідок – проявляють високу соціальну активність [18]. Притаманна цим групам базисна довіра до світу та людей, задоволення життям та собою дозволяє жити в режимі "тут і тепер", сприяє розвитку здатності до формування життєвих перспектив, не дає індивідові "розчинитися" в інфантильних фантазіях або віртуальній реальності, наприклад, "з головою" зануритися в комп'ютерні ігри.

З метою визначення вікових особливостей всі досліджувані були розподілені на декілька груп: молодший (12-13 рр.) та старший (14-15 р.) підлітковий вік, ранній юнацький вік (16-18 рр.) та юнацький вік (19-20 рр.) (вікова категорія 21-25 років використовувалася для уточнення динаміки суб'єктивного благополуччя) (рис.1).

Щодо вікових закономірностей, то протягом підлітково-юнацького віку показники суб'єктивного благополуччя поступово знижуються. Найбільш різке зниження відбувається на протягом переходу від підліткового юнацького віку. за t-критерієм Стьюдента статистично значущими є відмінності між школярами 6-7 класів (вік 12-13 рр.), з однієї сторони та школярами 10-11 класів, з іншої ($t = 2,1 – 2,3$, при $p<0,05$), між дівчатами-ученицями з/о навчальніх закладів І-ІІІ ступеня віком 11-16 років та студентками ВНЗ віком 17-20 років ($t = 2,61$, при $p<0,05$), у яких суб’єктивне благополуччя статистично значуще знижується з віком (у хлопців подібна тенденція, але не значуща).

Причиною зниження рівня суб'єктивного благополуччя можуть бути об’єктивні закономірності процесу дорослішання – зростання критичності та реалістичності в оцінках власного життя та оточуючих людей, розчарування стосунками, місцем в системі соціальних зв’язків, необхідність долати реальні

проблеми тощо. Вагому роль у зниженні суб'єктивного благополуччя відіграє нормативна вікова криза. Як показали результати, збереження високого рівня суб'єктивного благополуччя є запорукою безкризового, еволюційного переходу від дитинства до дорослості, і, навпаки, наявність кризових проявів тісно пов’язана з низьким рівнем суб'єктивного благополуччя. Отже, суб’єктивне благополуччя є важливою умовою конструктивного дорослішання.

За гендером в цілому (хлопці-дівчата) статистично значущі відмінності відсутні. Взаємодію гендерних та вікових закономірностей підтверджує наявність за t-критерієм Стьюдента статистично значущих відмінностей між групою хлопців 11-16 років та дівчат 17-20 років ($t = 2,91$, при $p < 0,05$).

Отже, аналіз отриманих емпіричних даних показав, що феномен суб’єктивного благополуччя у підлітково-юнацькому віці є інтегральним соціально-психологічним утворенням, що включає позитивне ставлення особистості до свого життя, світу, людей та себе та є засобом ефективної соціальної адаптації в системі «особистість-соціум». Суб’єктивне благополуччя є складно детермінованим утворенням, рівень якого зумовлений віковими, індивідуальними та найбільшою мірою соціальними чинниками.

Список використаних джерел

1. Александрова Л.А. Субъективная витальность как личностный ресурс [Электронный ресурс] / Л.А. Александрова // Психологические исследования: электрон. науч. журн. – 2011. – N 3 (17). – Режим доступу до журн.: http://psystudy.ru.

2. Гордеева Т.О. Позитивное мышление как фактор учебных дострижений старшеклассников // Т.О. Гордеева, Е.Н. Осин // Вопросы психологии. – 2010. – №1. – С. 24–33.

3. Гордеева Т.О. Теория самодетерминации: настоящее и будущее. Часть 1: Проблемы развития теории [Электронный ресурс] // Психологические исследования: электрон. науч. журн. – 2010. – N 4 (12). – Режим доступу до журн.: http://psystudy.ru

4. Ильин Е.П. Психология доверия / Е.П. Ильин. – М.: Питер, 2013. – 288 с.

5. Мельников В.М. Введение экспериментальную психологию личности: учеб. пособие / В.М. Мельников, Л.Т. Ямпольский. – М.: Просвещение, 1985. – 319 с.

6. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки: навч. посіб. [для студентів вищ. навч. закладів] / Н.Ю. Максимова. – Київ: Либідь, 2011. – 520 с.

7. Селигман Мартин Э.П. Новая позитивная психология: Научный взгляд на счастье и смысл жизни / Э.П. Селигман; пер. с англ. – М.: София, 2006. – 368 с.

8. Скрипкина Т.П. Психология доверия / Т.П. Скрипкина. – Ростов н/Д: РГПУ, 1997. – 245 с.

9. Сидоренко Е.В. Мотивационный тренинг / Е. В. Сидоренко. – М.: Речь, 2005. – 240 с.

10. Фрейд З. Я и Оно. Труды разных лет: В 2-х кн. / З. Фрейд. — Тбилиси: Мерани, 1991. – Кн. 2. – 427 с.

11. Чернова А.А. Особенности взросления подростков, воспитывающихся в разных социальных условиях: автореф. дисс. … канд. психол. наук / А.А. Чернова. – Ростов-на-Дону, 2006. – 19с.

12. Шамне А.В. Результати психометричної апробації «Психосоціального опитувальника» для підлітково-юнацького віку / А.В. Шамне // «Гуманітарний вісник ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди"» (спеціальний випуск «Експериментальна психологія»). – Тернопіль: Астон, 2014 (у друці).

13. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М.: Флинта: МПСИ: Прогресс, 2006. – 352 с.

14. Яворовська Л.М. Теоретичні підходи до психологічного благополуччя особистості / Л.М. Яворовська, Г.С. Хафізова // Вісник Харківського

національного університету імені В.Н. Каразіна. – Харків, 2011. – № 985. – С.46-49 (серія Психологія, вип. 48),

15. Barczyk A., Psychospołeczne uwarunkowania zażywania środków psychoaktywnych w okresie adolescencji / A. Barczyk // Педагогические инновации: традиции, опыт, перспективы. – Витебск: ВГУ имени П.М. Машерова, 2010. – С. 199-203.

16. Ryff C.D. Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being / C.D. Ryff // Journal of Personality and Social Psychology. – 1989. – № 6. – Vol. 57. – P. 1069 – 1081.

17. Sirgy M.J.The psychology of quality of life / M.J. Sirgy. – Dordrecht; Boston; London: Kluver Academic Publishers, 2010. – 296 p.

18. Uslaner E.M. Social Capital, Television, and the ‘Mean World’: Trust, Optimism, and Civic Participation / E.M. Uslaner // Political Psychology. – 1998. – Vol. 19. – №3. – P. 441-467.

References transliterated

1. Aleksandrova L.A. Sub"ektivnaya vital'nost' kak lichnostnyi resurs [Elektronnyi resurs] / L.A. Aleksandrova // Psikhologicheskie issledovaniya: elektron. nauch. zhurn. – 2011. – N 3 (17). – Rezhim dostupu do zhurn.: http://psystudy.ru.

2. Gordeeva T.O. Pozitivnoe myshlenie kak faktor uchebnykh dostrizhenii starsheklassnikov // T.O. Gordeeva, E.N. Osin // Voprosy psikhologii. – 2010. – №1. – S. 24–33.

3. Gordeeva T.O. Teoriya samodeterminatsii: nastoyashchee i budushchee. Chast' 1: Problemy razvitiya teorii [Elektronnyi resurs] // Psikhologicheskie issledovaniya: elektron. nauch. zhurn. – 2010. – N 4 (12). – Rezhim dostupu do zhurn.: http://psystudy.ru

4. Il'in E.P. Psikhologiya doveriya / E.P. Il'in. – M.: Piter, 2013. – 288 s.

5. Mel'nikov V.M. Vvedenie eksperimental'nuyu psikhologiyu lichnosti: ucheb. posobie / V.M. Mel'nikov, L.T. Yampol'skii. – M.: Prosveshchenie, 1985. – 319 s.

6. Maksimova N.Yu. Psikhologiya deviantnoï povedinki: navch. posib. [dlya studentiv vishch. navch. zakladiv] / N.Yu. Maksimova. – Kiiv: Libid', 2011. – 520 s.

7. Seligman Martin E.P. Novaya pozitivnaya psikhologiya: Nauchnyi vzglyad na schast'e i smysl zhizni / E.P. Seligman; per. s angl. – M.: Sofiya, 2006. – 368 s.

8. Skripkina T.P. Psikhologiya doveriya / T.P. Skripkina. – Rostov n/D: RGPU, 1997. – 245 s.

9. Sidorenko E.V. Motivatsionnyi trening / E.V. Sidorenko. – M.: Rech', 2005. – 240 c.

10. Freid Z. Ya i Ono. Trudy raznykh let: V 2-kh kn. / Z. Freid. — Tbilisi: Merani, 1991. – Kn. 2. – 427 s.

11. Chernova A.A. Osobennosti vzrosleniya podrostkov, vospityvayushchikhsya v raznykh sotsial'nykh usloviyakh: avtoref. diss. … kand. psikhol. nauk / A.A. Chernova. – Rostov-na-Donu, 2006. – 19s.

12. Shamne A.V. Rezul'tati psikhometrichnoï aprobatsiï «Psikhosotsial'nogo opituval'nika» dlya pidlitkovo-yunats'kogo viku / A.V. Shamne // «Gumanitarnii visnik DVNZ "Pereyaslav-Khmel'nits'kii derzhavnii pedagogichnii universitet imeni Grigoriya Skovorodi"» (spetsial'nii vipusk «Eksperimental'na psikhologiya»). – Ternopil': Aston, 2014 (u drutsi).

13. Erikson E. Identichnost': yunost' i krizic / E. Erikson. – M.: Flinta: MPSI: Progress, 2006. – 352 s.

14. Yavorovs'ka L.M. Teoretichni pidkhodi do psikhologichnogo blagopoluchchya osobistosti / L.M. Yavorovs'ka, G.S. Khafizova // Visnik Kharkivs'kogo natsional'nogo universitetu imeni V.N. Karazina. – Kharkiv, 2011. – № 985. – S.46-49 (seriya Psikhologiya, vip. 48),

15. Barczyk A., Psychospołeczne uwarunkowania zażywania środków psychoaktywnych w okresie adolescencji / A. Barczyk // Pedagogicheskie innovatsii: traditsii, opyt, perspektivy. – Vitebsk: VGU imeni P.M. Masherova, 2010. – S. 199-203.

16. Ryff C.D. Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being / C.D. Ryff // Journal of Personality and Social Psychology. – 1989. – № 6. – Vol. 57. – P. 1069 – 1081.

17. Sirgy M.J.The psychology of quality of life / M.J. Sirgy. – Dordrecht; Boston; London: Kluver Academic Publishers, 2010. – 296 p.

18. Uslaner E.M. Social Capital, Television, and the ‘Mean World’: Trust, Optimism, and Civic Participation / E.M. Uslaner // Political Psychology. – 1998. – Vol. 19. – №3. – P. 441-467.